

Abdurasulova Qumrinisa Raimqulovna

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
Huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyati kafedrası
professori, yuridik fanlar doktori

KRIMINOLOGIYA FANINING VAZIFALARI HAQIDAGI MULOHAZALAR

Annotatsiya: maqolada “jinoyatchilik” tushunchasi, jinoyat sodir etishga yoki jabrlanishga moyil xulq-atvorli shaxslarning xulqini tuzatish, jinoyatlarning sabablari, unga imkon bergan sharoitlar, kriminologiya fanining vazifalari, kriminologiya fanining hozirgi kundagi dolzarb vazifalari, yoshlar va ayollar jinoyatchiligining xususiyatlari, oilaviy nizolar, xavfsiz oila, jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishning sifat jihatidan yangi tizimi joriy etilganligi, kriminologiyaning vazifalari bir nechta guruhlariga ajratilganligi, kriminologiya fanining predmeti, jinoyatchilik haqidagi bilimlarni boyitish, kriminologiya fanining asosiy funksiyalari, yig'ish funksiyasi, ta'riflash funksiyasi, prognoz qilish funksiyasi, aholini xabardor qilish funksiyasi va kriminologiya fanining asosiy vazifalari samarali bajarilishini ta'minlash bo'yicha takliflar yuzasidan fikr-mulohazalar bildirilgan.

(?Сократить согласно переводу на английский)

Kalit so'zlar: kriminologiya, fan, jinoyatchilik, huquqbuzarlik, huquqbuzarliklarning oldini olish, yig'ish funksiyasi, ta'riflash funksiyasi, prognoz qilish funksiyasi, aholini xabardor qilish funksiyasi.

Kriminologiya fanining potentsiali, avvalo, “jinoyatchilik” tushunchasining barcha tomonlari va parametrlarini, uning boshqa salbiy hodisalar bilan aloqadorligini, shaxs antiijtimoiy xulq-atvorining jinoyatchilik bilan dialektik aloqadorligini aniqlash, o'rganishdan iborat [1].

Mamlakatimizda huquqbuzarlik (jinoyat)larning barvaqt oldini olish, xulq-atvori jinoyat sodir etishga yoki jabrlanishga moyil shaxslarning xulqini tuzatish, jinoyatlarning sabablari, unga imkon bergan sharoitlarni aniqlab, ularni bartaraf qilishga alohida e'tibor berilmoqda. Buning uchun vakolatli tuzilmalarga barcha sharoitlar yaratilmoqda. Oxirgi ikki yilda huquq-tartibot faoliyatiga oid 10 ta qonun, Prezidentning 40 ga yaqin farmon va qarorlari, 60 dan ortiq hukumat qarorlari qabul qilindi. Huquq-tartibot organlari, ayniqsa, ichki ishlar xodimlarining oylik maoshi keskin oshirildi va ko'plab imtiyozlar

berildi. "Mahalladagi beshlik" uchun 30 mingdan ortiq yangi shtatlar kiritildi. Chunki aholining tinchligini ta'minlash mahalladan boshlanishi kerak [2].

Jamiyatimizda jinoyat qilgan shaxslarning har uchinchisini yoshlar tashkil qilayotgani afsus bilan qayd etildi. Shu bois uyushmagan yoshlar bilan yagona yondashuv asosida ishlashni yo'lga qo'yish maqsadida Davlat xavfsizlik xizmati raisi boshchiligidagi idoralararo kengash tuziladigan bo'ldi. Bu kengash yoshlar bilan manzilli ishlash dasturlarini amalga oshiradi [3].

Oilaviy nizolar, ayollar jinoyatchiligi holatlariga ham e'tibor qaratildi. Ijtimoiy-maishiy muammosi bor oilalar bilan ishlash – davlat idoralarining birinchi galdagi vazifasi bo'lishi kerakligi ta'kidlandi. Shu maqsadda Ijtimoiy himoya milliy agentligi tashkil etildi. Endi og'ir hayotiy ahvolga tushgan oilalarga yordam berish bo'yicha "ijtimoiy xizmat ishi" ochiladi. "Xavfsiz oila" tamoyili asosida alohida ish tizimi yo'lga qo'yiladi [4].

Jumladan, "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, "Toshkent shahrida jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishning sifat jihatidan yangi tizimini joriy etish to'g'risida"gi qarorlari va qator farmonlari qabul qilindi.

Ushbu hujjatlarda jamoat xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish, jinoyatchilikka qarshi kurashishning yaxlit tizimini shakllantirishning mutlaqo yangi mexanizmlari belgilab berildi.

Yuqoridagi hujjatlarda qo'yilgan vazifalarni bajarish, hal etishda kriminologiya fanining ham o'ziga xos o'рни bor. Boshqa huquqiy fanlarga nisbatan "yosh" bo'lsa-da, kriminologiya ijtimoiy-huquqiy fan sifatida ham ijtimoiy, ham huquqiy fanlar bilan aloqadorlikda ijtimoiy salbiy hodisa – jinoyatchilik, uning alohida turlari, muayyan jinoyatning mavjud bo'lishi, sodir etilishi va o'sishining sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash, ularni bartaraf etish (zararsizlantirish), jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyotini zarur ma'lumotlar bilan ta'minlashda alohida ahamiyat kasb etadi.

Bu esa, jinoyatlarning oldini olish samaradorligini yanada oshirish orqali jinoyatchilik darajasini imkon qadar eng kichik miqdorgacha kamaytirishga qaratilgan bilimlarni yaratish va ularni amaliyotga tatbiq etishni nazarda tutadi.

Olimlar kriminologiya fanining vazifalarini bir nechta guruhlariga ajratadilar. Xususan, A.I. Dolgova kriminologiya fanining asosiy vazifalari sifatida:

1) jinoyatchilik profilaktikasini yanada jadallashtirish maqsadida kriminologik hodisalarni ilmiy tushuntirish va prognoz qilish;

2) mavjud konsepsiyalar va ishlanma(g'oya)larni real tahlil qilish, ulardagi e'tiborli jihatlarni saqlab qolish, shuningdek, qotib qolgan va haqiqatga zid holatlardan voz kechish; jinoyatchilik va uning tendensiyalarini darhol shakllantirish; kriminogen determinantlar tizimini to'liq aniqlash;

3) kriminologik bilimlarni amaliyotga tatbiq etish – kriminologik nuqtayi nazardan asoslangan va jinoyatchilikdagi o'zgarishlarga ta'siridan kelib chiqib normativ aktlarni ekspertizadan o'tkazish, ilmiy asoslangan tavsiyalarini jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyotiga joriy etish;

4) jinoyatchilikka qarshi kurashish bo'yicha xalqaro tajribani o'rganish va uni tatbiq etish;

5) jinoyatlarning o'ta xavfli turlari (iqtisodiy jinoyatchilik, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi, zo'rlik ishlatib sodir etilgan og'ir jinoyatlar, uyushgan jinoyatchilik, terrorizm, korrupsiya)ni o'rganish va ularga qarshi kurashishning samarali choralarini ishlab chiqishni ko'rsatgan.

V.Ye. Eminov kriminologiyani vazifalarini quyidagi guruhlariga ajratgan:

1) o'rganish vazifasi (jinoyatchilikning mavjud bo'lishi va rivojlanishining qonuniyatlarini, jinoyatchi shaxsi va turli jinoyatlarning sodir etilishi "mexanizm"larini, ijtimoiy o'zgarishlarni hisobga olgan holda jinoyatchilikka qarshi kurashish strategiyasini o'rganish);

2) prognoz qilish;

3) davlat organlari va jamoat tashkilotlari uchun kriminologlarning tavsiyalari o'zgarayotgan ijtimoiy va texnik hayotiy shart-sharoitlarni, jinoyatchilikning oldini olish subyektlarning faoliyati bo'yicha kundalik amaliyotiga joriy etish;

4) aholini xabardor qilish (bilimini oshirish).

N.F. Kuznetsova kriminologiya fanining predmeti va tabiatdan kelib chiqib, uning quyidagi vazifalarini ko'rsatgan:

1) tahliliy (jinoyatchilikni, uning umumiy holati va jinoyatlar turlari, jinoyatchi shaxsi, jinoyatchilikning sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlarni, oldini olishning tizimi va samaradorligini tadqiq etish);

2) prognoz qilish (kriminologik hodisalarning rivojlanishi ehtimoli haqida fikrlar bildirish);

3) amaliy (kriminologik tavsiyalarni qonun ijodkorligi va uni qo'llash amaliyoti tatbiq etish);

4) xalqaro (BMT, Interpol va boshqa tashkilotlar yo'nalishida jinoyatchilikka qarshi chora-tadbirlarni ishlab chiqish).

Yuqorida ko'rsatilgan kriminologiya fanining vazifalarini tizimlashtirish asosida jamiyat rivojining hozirgi bosqichida uning quyidagi vazifalarini qayd etish zarur:

a) jinoyatchilik haqidagi bilimlarni boyitish uchun u haqida obyektiv va haqiqiy hajmi (holati), bunda o'tmishdagi va hozirgi vaqtdagi jinoyatchilik dinamikasi, darajasi, tuzilishga oid bilimlarga ega bo'lish;

6) jinoyatchilik turlariga qarshi kurashishni differensiatsiya qilish uchun ularni kriminologik tadqiq etish;

v) jinoyatchilik sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash va ilmiy nuqtayi nazardan o'rganish, ularni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish;

g) jinoyatchi shaxsini va muayyan jinoyatning sodir etilish mexanizmini o'rganish, turli jinoyatlarni klassifikatsiyalash va jinoyatchi shaxslarni tiplarga ajratish;

d) jinoyatchilikning oldini olish va unga qarshi kurashishning vositalari va yo'nalishlarini aniqlash;

e) muayyan hududlardagi jinoyatchilikni ilmiy diagnoz qilish;

j) xalqaro va xorijiy davlatlar tajribasini o'rganish va ularning yutuqlaridan foydalanish.

Har qanday fan singari kriminologiya ham amaliyotning aniq tavsiyalar, qulay axborotlar bilan ta'minlanishiga xizmat qiladi.

Bu borada asosiy e'tibor yuqori malakali, bilimdon va o'z ishini sevadigan, jinoyatlar va jinoyatchi shaxsiga differensiatsiya nuqtayi nazaridan yondashadigan kadrlarni tayyorlash, shuningdek, oldini olish choralariga qaratilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Shulardan kelib chiqib, kriminologiya fani quyidagi vazifalarni:

– jamiyatda umumiy jinoyatchilik, uning alohida turlari, muayyan jinoyatning mavjud bo'lishi, sodir etilishi va o'sib borishining sabablari va uni bartaraf etish bo'yicha zarur ilmiy xulosa va tavsiyalarni ishlab chiqish;

— jinoyatchilikka qarshi kurash amaliyoti ehtiyojlaridan kelib chiqib, chuqur ilmiy xulosalarga tayangan holda, jinoyatlar profilaktikasi samaradorligini yanada oshirish bo'yicha zarur tavsiyalar berish;

– jinoyatlar profilaktikasi samaradorligini yanada oshirish uchun jinoyatchilikka qarshi kurash amaliyotini zarur tavsiyalar bilan ta'minlash;

— xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalarini o'rganib, uni jinoyatlar profilaktikasida qo'llash bo'yicha tavsiyalar berish;

— jinoyatchilikni prognoz qilish va jinoyatchilikka qarshi kurashishni rejalashtirish;

— maxsus ilmiy metodlar yordamida kriminologiyaga taalluqli hodisalarni o'rganish, ularga doir mavjud bilimlarni bugungi kun jinoyatchilikka qarshi kurashish nazariyasi va amaliyotining ehtiyojlaridan kelib chiqib yangilash;

– jinoyatlar profilaktikasini takomillashtirishga doir ilmiy-amaliy tadqiqotlarni tashkil etish va o'tkazish lozim.

Muxtasar qilib aytganda, kriminologiya fanining asosiy vazifasi kriminologik ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy hodisalarga doir mavjud bilimlarni bugungi kun jinoyatchilikka qarshi kurashish nazariyasi va amaliyotining ehtiyojlaridan kelib chiqib yangilash, mavjud muammolarning nazariy va metodologik jihatdan asoslangan yechimlarini va jinoyatlar profilaktikasi samaradorligini yanada oshirish bo'yicha zarur tavsiyalarni ishlab chiqish hamda ularni amaliyotga tatbiq etish hisoblanadi.

Ushbu og'ir, sharaflı vazifalarni bajarishda kriminologiya o'zining ilmiy asoslangan tavsiyalarini yaratadi. Mazkur tavsiyalar esa, jinoyatchilikka qarshi kurashni tashkil etishda zarur manba hisoblanadi.

Shuni unutmaslik zarurki, kriminologiya fani jinoyatlar profilaktikasiga doir samarali ilmiy-nazariy va amaliy tavsiyalarni yaratmog'i juda muhim. Chunki har qanday fan singari kriminologiya ham ilmiy-nazariy jihatdan boyitilib borilmasa, jinoyatchilikka qarshi kurashishda zarur vazifalarni bajara olishga qodir fan sifatida rivojlana olmaydi. Bu borada nazariya amaliyotning ko'zi ekanligini e'tibordan chetda qoldirmaslik lozim.

Kriminologiya fanining jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyotidagi ahamiyati oshib boryapti. Uning ilmiy tavsiyalari asosida ishlab chiqilgan ilg'or tajribalar jinoyatchilikka qarshi kurash borasida muhim qarorlarga kelish imkonini yaratmoqda. Xususan, jamiyatimiz taraqqiyotining hozirgi bosqichida hududlardagi jinoyatlarni o'rganish metodikasi, hududlardagi jinoyatchilikni prognoz qilish bo'yicha qator metodik qo'llanmalar yaratildi.

Kriminologiya fani o'zining vazifalarini quyidagi asosiy funksiyalari orqali amalga oshiradi:

1) *yig'ish funksiyasi* – tadqiqotlar olib borish orqali jinoyatchilik bilan bog'liq u yoki bu jarayonning qanday kechayotganligi va qanday ro'y berayotganligi xususida zarur kriminologik axborotlarni yig'ishni nazarda tutadi;

2) *ta'riflash funksiyasi* – olingan empirik axborotlarni tahlil qilish, guruhlariga ajratish va umumlashtirish asosida kriminologiya predmetiga kiruvchi jarayonlarni yoritishni nazarda tutadi. Bunda u yoki bu holatning qanday ro'y berganligi ochib beriladi va mavjud voqelik xususida to'plangan ma'lumotlar nazariy jihatdan ma'lum bir tartibda

o'rganiladi. Shuningdek, kriminologik voqelikka daxldor ijtimoiy hodisalarni o'rganish asosida o'ziga xos tushunchalar va nazariy konsepsiyalar yaratiladi;

3) *prognoz qilish funksiyasi* – bunda u yoki bu jarayonning qanday kechishi va shu asosida kelgusida yuzaga keladigan oqibatlar, umuman olganda, o'rganilayotgan jarayonning qay tarzda rivojlanishi mumkinligi oldindan ilmiy bashorat qilinadi. Kriminologiya kriminologik ahamiyatga ega bo'lgan hodisa va jarayonlar yo'nalishini, kelajakdagi o'zgarishlarni o'rganib, ularning keyingi ahvolini va yo'nalishini prognoz qiladi.

4) *aholini xabardor qilish funksiyasi*. Hozirgi vaqtda jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyoti jinoyatchilikni nazariy jihatdan tubdan o'rganish vazifasini yanada qat'iy qilib qo'ymoqda. Umuminsoniy qadriyatlar va inson huquqlari asosiy o'ringa qo'yilayotgan, hozirgi vaqtda to'siq bo'layotgan salbiy hodisalarni ilmiy jihatdan chuqur tahlil qilish, bu hodisalarda kelajakda qanday o'zgarishlar bo'lishi mumkinligini prognoz qilib, jinoyatchilikka qarshi kurashning samarali choralarini ishlab chiqishdan iborat.

Kriminologiya fanining asosiy vazifalari samarali bajarilishini ta'minlash uchun quyidagilar taklif etiladi:

1) huquqbuzarliklar profilaktikasi subyektlarining ixtisoslashtirilgan statistika hisobotlaridan kriminologik ilmiy tadqiqotlarni olib borishda samarali foydalanish mexanizmini yaratish, bu borada ilmiy markaz tashkil etish maqsadga muvofiq;

2) kriminologiyaning dolzarb muammolari bo'yicha samarali ilmiy tadqiqotlarni tashkil etish va amalga oshirish borasidagi ilg'or xalqaro tajribani va chet el mamlakatlari amaliyotini hisobga olish;

3) jinoyatchilikka qarshi kurashning zamonaviy usullari to'g'risidagi elektron (publistik, yuridik, ilmiy-ommabop) adabiyotlarni tarqatishni jadallashtirish. Jumladan, IIV Akademiyasi va Toshkent davlat yuridik universiteti hamkorligida Internet tarmog'ida "Kriminologiyaning dolzarb masalalari" nomli xalqaro ilmiy-amaliy elektron jurnalni tashkil etish maqsadga muvofiq. Bu, bir tomondan, mamlakatimiz ilm-fani, xususan, kriminologiya fani yutuqlarining xalqaro miqyosda e'tirof etilishiga xizmat qilsa, boshqa tomondan esa, tadqiqotchilarga o'z ilmiy maqola (tezis)larini nashr ettirishlarida qulayliklar yaratadi.

Hozirgi davr, mamlakatimiz Prezidentining jinoyatchilikka qarshi kurashishga oid talablariga muvofiq kriminologik bilimlarni yangilash, rivojlantirish, ularni amaliyotga tatbiq etish kriminologiyaning asosiy vazifasi ekanligidan kelib chiqib, so'nggi besh yilda qayd etilgan jinoyatlar soni besh barobarga oshganligi *(2019-2023-yillar respublika bo'yicha qayd etilgan jinoyatlar soni 2,3 barobarga oshgan. Masalan, 2019-yilda 46*

ming jinoyat qayd etilgan bo'lsa, 2023-yilda bu ko'rsatkich 104 mingga yetgan) [5], voyaga yetmaganlar jinoyatchiligida maktab o'quvchilari sonining ko'payganligi (2023-yilda voyaga yetmaganlar 3500 ta jinoyat sodir etgan. Shundan 2 280 nafarini maktab o'quvchilari tashkil qiladi) [6], mansabdor shaxslar jinoyatlari (2023-yilda 3575 nafar mansabdor shaxs jinoiy javobgarlikka tortilgan bo'lib, bu 2022-yilga nisbatan 15 foizga ko'p) [7] ham ortganligini e'tiborga olib, ushbu yo'nalishlarda tadqiqot olib borilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'ylaymizki, yuqorida ta'kidlagan taklif, tavsiya va xulosalarning amaliyotda o'z ifodasini topishi bu boradagi muammolarni hal etishda ijobiy natijalarga erishishni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Зарипов З, Мирзажонов К. Современная криминология: её состояние и задачи. 2004;№4 (20):39.
2. Mirziyoyev Sh. M. Maqsadimiz – adolat va qonun ustuvorligini ta'minlash orqali xalqimizni rozi qilish [Internet]. [cited 2024 Apr 4]. Available from: <https://president.uz/oz/lists/view/6519>
3. PQ-2833 25.03.2017 Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida [Internet]. [cited 2024 Apr 4]. Available from: <https://lex.uz/pdfs/3141186>
4. PQ-3528 15.02.2018 Toshkent shahrida jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishning sifat jihatidan yangi tizimini joriy etish to'g'risida [Internet]. [cited 2024 Apr 4]. Available from: <https://lex.uz/pdfs/3556832>
5. uz K. Kun.uz. [cited 2024 Apr 4]. So'nggi 5 yilda qayd etilgan jinoyatlar soni 2 barobar oshdi. Available from: <https://kun.uz/12286183>
6. Gazeta.uz [Internet]. 2024 [cited 2024 Apr 4]. Maktablardagi inspektor-psixologlar shtati Ichki ishlar vazirligidan Milliy gvardiya tizimiga o'tkaziladi. Available from: <https://www.gazeta.uz/uz/2024/02/05/inspector/>
7. uz K. Kun.uz. [cited 2024 Apr 4]. Mansabdor shaxslar jinoyatchiligi bo'yicha raqamlar ochiqlandi. Available from: <https://kun.uz/90012113>

Reflections on the tasks of the science of criminology

Discussions on the tasks of criminology

Abstract: the article contains comments on the concept of "criminality", proposals on the causes of crimes, the conditions that made it possible, the tasks and current tasks of criminology, the characteristics of youth and women's crime, a safe family, maintaining public order, etc.

Key words: criminology, science, crime, crime prevention, collecting function, descriptive function, forecasting function, public awareness function.